

# PILEGRIMSMUSIKK

*Av Harald Olsen*

Pilegrimsvandringene har vært en viktig del av vår kulturhistorie. Alle de store verdensreligionene har en eller annen form for reise til hellige steder, og omfanget av disse har vært så betydelig at de har satt varige spor i samfunnsordninger og kulturtradisjoner. I Europa er det de kristne pilegrimsvandringene som har preget kontinentet, med en forlengelse også til kristendommens opphavsområde i Orienten. Vandringene har vært en så sterk kulturimpuls at den har fått tydelige nedslag i en rekke kunstneriske uttrykksformer, som arkitektur, billedkunst, litteratur og musikk.

Ikke minst har musikken vært en viktig ledsager til vandringene. Den har vært et sentralt element i det som foregikk ved reisens mål, i gudstjenester, tidebønner, prosesjoner og andre ritualer. Men musikken har også vært en viktig inspirator og underholdningselement under selve vandringen, i herberger, klostre og på landeveiene. Musikere kunne rett og slett livnære seg ved å følge pilegrimene på ferden. Men pilegrimene deltok også selv – etter beste evne – i sang og musikk. Derfor finner vi i pilegrimsmusikken et vidt spekter av sjangre og uttrykksformer, fra det liturgiske til ballader og dansemusikk.

Når pilegrimsvandringene opplever en renessanse i vår tid, er det bare naturlig at også pilegrimsmusikken blir gjenstand for fornyet interesse. Det skjer først og fremst ved at historiske musikktradisjoner knyttet til pilegrimsvandringene hentes fram igjen og tas i bruk på nytt. Men i en viss grad skjer det også musikalsk nyskaping i vår tids tonespråk, inspirert av og med tilknytning til pilegrimsferd. Bredden og mangfoldet i den pilegrimsmusikken som er utgitt offentlig de senere årene viser seg bl.a. i det utvalg av CD-utgivelser som er omtalt i det følgende.

## **Olavsmusikken i Nidaros**

Rex Olavus.

Schola Sanctae Sunnivae – dir. Anne Kleivset, TrondheimSolistene – dir. Torodd Wigum.

Kirkelig Kulturverksted 2000. FXCD 227.

St.Olavs grav har siden 1000-tallet vært vårt viktigste pilegrimsmål, og Nidaros har like lenge vært vårt liturgiske og kirkemusikalske senter. Særlig ble dette tilfelle etter at Nidaros ble erkebispesete for hele den nord-atlantiske regionen i 1152. Fra omkring 1200 har det under olsokfeiringen vært framført en egen, original olavsliturgi i Nidaros. Det såkalte Olavsofficiet har totalt bestått av omkring 35 sanger, spredd på tidebønnene og høytidsmessen i løpet av olsokdøgnet.

Dette officiet var utformet i Nidaros, men med tydelige modeller i europeiske helgenliturgier, særlig engelske. Formen var den gregorianske sangen, unison sang i en ofte rikt ornamentert utforming og i middelalderens åtte tonearter (modi). Sangene hadde en vakker men avansert og krevende melodiføring, og krevde profesjonelle utøvere. Olavsliturgien er rekonstruert gjennom et møysommelig puslespill av større og mindre fragmenter som havnet i ulike arkiver i Norden etter reformasjonen.

Denne innspillingen består av et skjønnstomt utvalg på 11 sanger for tidebønnene vesper (aftensang) og matutin (nattbønn). Men den inneholder selvsagt også den aller mest kjente av olsoksangene, sekvensen "Lux illuxit laetabunda" fra selve høytidsmessen på olsokdagen. Den er regnet som den norske middelaldermusikkens flaggskip. Sekvensen hyller St.Olav som martyren som

ofrer sitt liv og som gjennom dette får troens lys til å bryte gjennom i landets og folkets historie. De gregorianske sangene er her framført av et av våre fremste gregorianske kor, Schola Sanctae Sunnivae, som er knyttet til Nidaosdomen. Framføringene er av meget høy kvalitet, og gir et godt inntrykk av det middelalderpilegrimene har opplevd i Nidarosdomen.

Men i tillegg til middelaldermusikken består denne innspillingen også av et nyskrevet verk. Det er en orkesterversuite av Henning Sommerro, kalt "Suite Sanctus Olavus", og framført av TrondheimSolistene. Den består av 4 satsler, som i denne innspillingen er spredd mellom middelaldersangene. Komponisten tar utgangspunkt i motiver fra middelaldermelodiene, og bearbeider disse på lekkert vis i et moderne og samtidig tidløst tonespråk. Denne suiten skaper variasjon og bredde i innspillingen, og bidrar samtidig til å gjøre denne middelaldertradisjonen aktuell for vår tid.

### **Renessansemusikk på veien til Santiago**

Santiago a cappella.

The Monteverdi Choir – dir. John Eliot Gardiner.

Monteverdi Productions Ltd. / Soli Deo Gloria 2010. SDG 710.

Dette er en samling korverk fra gullalderen i spansk kirkemusikk, nemlig 1500-tallet. Det er musikk som pilegrimene kunne oppleve i kirker og klostre langs caminoen og ved vandringens mål i Santiago de Compostela. Dette er altså ikke veienes sanger, men representerer de øyeblikkene av grensesprengende skjønnhet som det var mulig for pilegrimene å oppleve enkelte sentrale steder underveis.

Dette er utrolig vakker musikk, av kjente spanske komponister som Francisco Guerrero, Alonso Lobo og Tomás Luis de Victoria, framført av et av verdens beste kor: det engelske Monteverdi-koret, dirigert av den kjente tidligmusikk-eksperten John Eliot Gardiner. Gjennom renessansemusikkens glassklare og rene harmonier, og med bare den menneskelige stemme som verktøy, er dette musikk som på en særlig måte stemmer sinnet til meditasjon og fordypelse. Her er bl.a. antifonen "O lux et decus Hispaniae" av de Victoria, skrevet til St.Jakobs helgendag, der landets fremste pilegrimshelgen hylles som Spanias lys og nådegave.

Her er klagesanger (lamentationes) som viser at pilgrimsvandringer kunne være et tilsvarende til de største vanskeligheter og den dypeste smerte i livet. På den annen side er Guerrerros "Duo Seraphim" en intenst vakker englehyllest til den treenige Gud, skrevet for 12 stemmer fordelt på 3 kor spredd omkring i kirkerommet. Det gir en anelse av hva slags romlig opplevelse det må ha vært å høre dette i et stort kirkerom.

Denne innspillingen ble gjort som ledd i Monteverdi-korets 40-årsjubileum. For å komme på innsiden av tradisjonen, og kunne framføre den på en riktig måte, valgte korets medlemmer å gå caminoen til Santiago sommeren 2004. Kvaliteten på innspillingen tyder på at koret hadde utbytte av denne vandringen!

### **Veien til Betlehem**

On the Way to Bethlehem.

Ensemble Oni Wytars, Ensemble Unicorn.

Early Music, Naxos 1995. DDD 8.553132.

Denne innspillingen er en samling pilegrimsmusikk av forskjellige sjangre og fra ulike steder i kristenheten, men som har det til felles at de har fokus på Betlehem og Det hellige land. Utøvere er Ensemble Oni Wytars fra Tyskland og Ensemble Unicorn fra Østerrike. De spiller på europeiske middelalder-instrumenter, supplert med instrumenter fra Orienten. Repertoaret spenner fra liturgisk sang til folkelige viser og rene dansemelodier, framført som a capella-sang, akkompagnert solosang og rene instrumentalnummer. Det betyr at dette er musikk for både kirkerommet og landveien.

Repertoaret er hentet fra England, Frankrike, Tyskland, Kroatia, Makedonia, Bulgaria, Tyrkia og Syria. Slik representerer musikken pilegrimsruten over land fra Nord-Europa til Orienten. Fra Orienten har de også tatt med to eksempler på sufi-musikk, og illustrerer på denne måten den form for fromhet som lå i den muslimske mystikken. Innspillingen illustrerer på en utmerket måte de mange forskjellige kulturer som en pilegrim ble konfrontert med på veien til Det hellige land.

### **Sanger for de mange pilegrimsmål**

Pilegrimsreiser.

Kalenda Maya.

Kirkelig Kulturverksted 1997. FXCD 184.

Dette er en særdeles innholdsrik og mangfoldig produksjon, der det norske ensemblet Kalenda Maya – som har spesialisert seg på middelaldermusikk – har hentet stoff fra mange ulike kilder. Her er både Nidaros, Roma, Montserrat, Santiago de Compostela, Jerusalem og Det hellige land valfartsmål. Det synges på norsk, latin, tysk, fransk, katalansk og galisisk, og spilles på en lang rekke middelalderinstrumenter. Arrangementene har gruppa gjort selv, med stor improvisatorisk frihet, og på en måte som vitner om solid innsikt i middelalderlig musikalitet.

Materialet er folkelig og visepreget, og hører altså mer til landeveiene enn til kirkerommet. Mye har vært framført til underholdning og inspirasjon i herberger og klostre. Tekstene er delvis hyllest til viktige pilegrimshelgener som Jomfru Maria, St. Jakob og St. Olav, og delvis er det beretninger om begivenheter langs pilegrimsveiene og opplevelser av valfartsmålene.

Her er både franske trouvér-ballader, en tysk minnesangerlied, norske middelalderballader og stoff fra spanske samlinger av middelaldermusikk som "Libre Vermell" i Montserrat-klosteret og "Cantigas de Santa Maria" fra kong Alfons den vises hoff. Fra olavsliturgien i Nidaros framføres den kjente "Lux illuxit laetabunda" som improvisert instrumentalnummer, mens sekvensen "Postquam calix babilonis" er arrangert som en rytmisk ballade.

Sangene som handler om Jerusalem og Palestina har en blanding av pilegrims- og korsfarer-motiv, men slik var jo også virkeligheten når det gjaldt mye av ferdseien til Det hellige land. Innspillingen avsluttes med den kjente hymnen "Urbs beata Jerusalem" fra 700-tallet, som er en hyllest til Jerusalem, og som i nynorsk oversettelse har funnet veien til den norske salmeboken ("Å, Jerusalem, du sæle by"). I det hele tatt illustrerer denne produksjonen svært mange sider av middelalderens pilegrimsvirksomhet, og framføringene er førsteklasses.

### **Relikviefearing i toner**

Fingergullofficiet ("De susceptione sanguinis Christi").

Schola Sanctae Sunnivae – dir. Anne Kleivset.

Kirkelig Kulturverksted 1997. FXCD 179.

For middelalderens pilegrimer var relikvier og andre hellige gjenstander av stor betydning. Jordiske levninger av hellige menn og kvinner, og ting som hadde vært i berøring med dem, mente man i enkelte tilfeller kunne ha helbredende egenskaper. Kirker og klostre som var i besittelse av slike gjenstander var derfor særlig attraktive for pilegrimer som la ut på vandring i håp om helbredelse.

I Nidaros var Olavsskrinet, med St. Olavs jordiske levninger, den største attraksjonen. Men domkirken hadde også andre viktige relikvier, bl.a. "Det hellige blod", som var en ring med det man mente var noen dråper av Jesu blod i en liten beholder. Denne relikvien ble feiret én gang i året, nemlig 12. september, som var den dagen relikvien kom til Nidaros fra benediktinerklosteret Fécamp i Frankrike. Etter islandske annaler skal dette ha skjedd i 1165, og landets andre erkebiskop, Eystein Erlendson, var trolig den som brakte relikvien til Nidaros.

Festen ble kalt "Susceptione sanguinis Christi", eller Fingergullmessen, etter relikviens form. Liturgien til tidebønnene på denne høytidsdagen, det såkalte Fingergullofficiet, er rekonstruert ut fra manuskript-fragmenter fra andre halvdel av 1200-tallet som etter reformasjonen havnet i København som innbindingsmateriale til regnskapsbøker.

Denne innspillingen omfatter 21 nummer fra liturgien til nattbønnen (matutin). De framføres av Nidarosdomens eget gregorianske kor, Schola Sanctae Sunnivae, under ledelse av Anne Kleivset. I tillegg til korets unisone gregorianske sang har komponisten Henning Sommerro utstyrt noen av leddene med akkompagnement og mellomspill på orgel, der han videreutvikler enkelte gregorianske temaer i et mer moderne tonespråk. Å akkompagnere unison gregoriansk sang med orgel er i dag blitt ganske vanlig i katolske kirker. Det kan bidra til å framheve skjønnheten i de gregorianske melodiene, og er et godt eksempel på hvordan en gammel middelalderform kan ivaretas og aktualiseres i vår tid.

### **Pilegrimenes egne sanger**

Un Camino de Santiago.

Arianna Savall, Ensemble La Fenice – dir. Jean Tubéry.

Ricercar 2011. RIC312.

Dette er en samling pilegrimsmusikk fra 1600-tallet, av både kjente og ukjente komponister. Unntaket er en innledende gregoriansk antifon fra vesper-bønnen på St. Jakobs festdag. Den er fra 1000-tallet. Dette er i dominerende grad pilegrimenes egen musikk, i den forstand at tekstene er lagt i deres munn, og beskriver deres opplevelser, tanker og følelser under vandringen. Her er både skuffelser og motløshet over hindringer, og glede over å nå målene. Her er takk til Gud for å ha blitt bevart på ferden, og bønn om å komme trygt hjem igjen.

Materialet er i hovedsak fransk og spansk, og er organisert slik i innspillingen at sangene følger vandringen gjennom Frankrike og Spania fram til Santiago de Compostela. En del av sangene er knyttet til bestemte steder langs ruta, og mange er naturlig nok sentrert om St. Jakob. Repertoaret er variert, og spenner fra høytidelige hymner til lystige og rent instrumentale dansemelodier. De fleste er visepregede sanger, framført av sopransolist og et ensemble med 1600-tallets vanligste instrumenter.

Av dette materialet framgår det at pilegrimene selv sang og musiserte mye under ferden. Fra byen Leon heter det for eksempel at befolkningen langs pilegrimsveien kom ut av husene sine for å lytte til pilegrimenes sang og musikk mens de passerte. Noen steder danset kvinnelige pilegrimer i kirkene!

Her er også interessante rapporter som dokumenterer at pilegrimene deltok aktivt i katedralen i Santiago de Compostela. Fra 1000-tallet heter det at pilegrimene deltok i sangen, og noen spilte sitar, lyre, fløyte, horn, harpe og viol "under St. Jakobs alter". Her kunne man høre sanger på de fleste europeiske språk. På 1600-tallet var det vanlig at pilegrimene ble værende i katedralen etter aftensangen (vesper) og fram til nattgudstjenesten (vigilie). Her underholdt de hverandre med sang og musikk. De organiserte seg i flere kor, og det var ikke alltid det var like samstemt det som foregikk i kirken. Noen beskriver resultatet som "frydefull kakofoni", med framhever likevel at det viktigste var den gode intensjonen, og viljen til å prise Gud og de hellige.

### **På østlig pilegrimsvei**

Putnik – Russian Pilgrims.

Ensemble Sirine – dir. Andrej Kotov.

Opus 1999. Opus 111.

Ingen av de europeiske pilegrimstradisjonene har vært så rike og mangfoldige, og har fått så sterke nedslag i samfunns- og kulturliv, som den russisk-ortodokse. Ingen andre steder var det så vanlig å legge ut på landeveiene når man kom til en milepel i livet, eller når livets ufordringer ble så vanskelige at man ikke så noen utvei. Derfor er russisk skjønnlitteratur så full av vandringshistorier, og pilegrimsmotivet har satt så tydelige spor i musikken.

Klostrene har i alle år vært de viktigste valfartsmålene i den russisk-ortodokse tradisjonen, særlig i forbindelse med de store høytidene. Gudstjenestene i de store klosterkirkene var, og er fortsatt, overveldende manifestasjoner av skjønnhet, ikke minst på det musikalske området. Med den klosterrenessansen som nå skjer i Russland (over 700 klostre er ført tilbake til kirken i løpet av de siste tiårene, og de fleste restaureres) har det også skjedd en aktualisering av russisk-ortodoks kloster- og kirkemusikk. Tallrike plateutgivelser har også vært til glede for vestlige lyttere.

Mindre kjent er det nok at også de russiske landeveiene har hatt sine musikalske tradisjoner. Det russiske ensemblet Sirine har sett det som en oppgave å holde liv i og formidle denne tradisjonen. Tittelen Putnik på denne produksjonen betyr omvandrende musiker. Det viser at det blant syngende pilegrimer også fantes mer eller mindre profesjonelle musikere som optrådte langs landeveiene. Kvaliteten på det som presenteres på denne utgivelsen har åpenbart krevd skolerte utøvere, selv om stoffet er av utpreget folkelig karakter.

Dette materialet framføres delvis solistisk med enkelt instrumental-akkompagnement, og delvis for unisont og flerstemmig kor, med sangstemmer som bare "det hellige Russland" kan frambringe. Tekstene er en hyllest til Skaperen, Frelseren, Gudsmoder Maria og viktige helgener. Men de skildrer også vandringen og dens gleder og utfordringer, både til jordiske valfartsmål og til det himmelske Jerusalem.

Det meste av denne produksjonen består av historisk materiale. Men her er også tatt med noen nye komposisjoner, i et mer moderne tonespråk. Sergij Barannikovs tonesetting av Salme 140 og Vladimir Martyrovs versjon av Saligprisningene er begge eksempler på musikk av ubeskrivelig skjønnhet, og viser at det også er nyskapende liv i russisk kirkemusikk.

### **Mot norske pilegrimsål**

Psallat Ecclesia.

Schola Solensis – dir. Halvor J. Østtveit.

Lindborg Lyd 2011. 2L-070-SACD.

I tillegg til Nidaros hadde Norge også andre pilegrimsmål i middelalderen. De fleste av disse var knyttet til våre viktigste helgener, og domkirkene var ofte arenaer for feiring. At domkirkene hadde rett til å gi avlat under spesielle høytider, bidro til deres attraktivitet som valfartsmål. Ved domkirkene hadde man også en bemanning som kunne gjøre høytidsgudstjenestene på helgendagene til en opplevelse for pilegrimer og lokalbefolkning. I de fleste tilfellene benyttet man felleseuropeisk liturgisk materiale. Men for noen av våre viktigste norske helgener ble det laget spesiell musikk.

Denne innspillingen er en samling sekvenser som inneholder noe av dette spesielt norske materialet, ved siden av sekvenser knyttet til kristenhetens store fellehelgener (Jomfru Maria, St. Nikolas, St. Agathe, St. Laurentius), som også ble feiret på sine spesielle helgendager. Foruten en sekvens fra olsokfeiringen i Nidaros består det norske materialet av sekvensen "Ecce pulera" som var knyttet til St. Sunniva, Vestlandets helgen, som ble feiret først på Selja og etter 1170 i Bergen ved seljumannamesse 8.juli. Sunnivaskrinet med St. Sunnivas jordiske levninger var da plassert i Domkirken på Holmen, og var et viktig valfartsmål for landsdelens pilegrimer.

Sekvensen "Lux illuxit" er tydelig inspirert av den mest kjente sekvensen fra olavsliturgien i Nidaros med samme tittel, men denne er viet til St. Hallvard og er knyttet til feiringen av ham i Oslo domkirke 15.mai. Sekvensen "Psallat ecclesia" er knyttet til feiringen av St. Svithun i Stavanger domkirke ved syftesok 2.juli. St. Svithun var biskop i Winchester i England, og et armbein av ham ble tatt med til Stavanger av den engelske presten som ble byens første biskop. Dette arbeidet ble domkirkens viktigste relikvie, men i tillegg hadde kirken 14 altere med andre relikvier og viet til andre helgener. Slik hadde domkirken mye å velge i for pilegrimer som oppsøkte den.

Denne innspillingen er gjort av Schola Solensis fra Sola i Rogaland, et gregoriansk kor som holder høy kvalitet. Korets dirigent og medlemmer har også gjort en betydelig forskningsinnsats for å gjøre dette stoffet tilgjengelig. Sangene framføres rent vokalt og unisont, og gir derfor et ekte inntrykk av hva pilegrimene opplevde ved de ulike valfartsmålene i landet.

## **Musikk for Jerusalem**

Jerusalem.

Hesperon XXI, Al-Darwish, La Capella Reial de Catalunya – dir. Jordi Savall.

Alia Vox 2008. AVSA 9863 A+B.

Spanjolen Jordi Savall, multiinstrumentalist og musikkforsker, er en av vår tids fremste eksperter og utøvere av tidlig musikk, særlig musikk fra middelhavsregionen. Sammen med sitt faste orkester, Hesperon XXI, har han utgitt en lang rekke produksjoner av både klassisk og mer folkelig musikk.

I 2008 gjennomførte Savall et imponerende prosjekt som besto i å lage et musikalsk portrett av Jerusalem som hellig by for både jøder, kristne og muslimer. Dette fikk han til ved å supplere Hesperon XXI med sangere og musikere fra Katalonia, Israel, Palestina, Armenia, Hellas, Syria, Tyrkia, Marokko og Afghanistan. Resultatet ble en dobbel-CD med til sammen 52 nummer. Tekster og bakgrunnsstoff på fransk, spansk, engelsk, tysk, italiensk, arabisk og hebraisk er blitt en hel bok på 423 sider, og gir en grundig og ytterst interessant innføring i tematikken.

Musikk materialet er inndelt i 7 bolker som beskriver de ulike epokene i Jerusalems historie, fra 1200-tallet f.Kr. og fram til i dag, belyst med både jødisk, kristen og islamsk musikk. En av disse bolkene er viet Jerusalem som pilegrimsmål, fra jødisk, kristen og muslimsk synsvinkel. Det jødiske

bidraget er fra 1000-tallet e.Kr. , er en klagesang over det ødelagte tempelet og uttrykker en lengsel "fra det fjerne vest" etter å kunne fly til byen "på ørnevinger" og kysse dens ruiner.

Det kristne innslaget er fra 1100-tallet, og er en hyllest til Jomfru Maria som berget en kvinnelig pilegrim fra drukning under seilassen til Det hellige land. Det muslimske eksempelet er fra 1300-tallet, og er en hyllest til Klippedomen, der Profetens himmelfart skjedde. Det er også en takk til Gud som gir nåde til dem som oppsøker hans by.

Den siste bolken i produksjonen er en felles bønn om fred for Jerusalem. Den framføres først individuelt på arabisk, hebraisk, armensk og latin, før hele ensemblet til slutt samles i en bevegende felles avslutning og en fanfare "mot stengslene for Ånden". Savall har tro på musikkens evne til å overskride motsetninger og skiller mellom mennesker og kulturer. Denne utgivelsen illustrerer derfor på en glimrende måte hvordan pilegrimsvandring og et felles helligsted også kan bli en arena for religionsmøte og fredelig sameksistens mellom mennesker av ulik tro.